

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ОПИТ ВЪРХУ СЕМАНТИЧНИЯ КОНТИНУУМ НА
БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

(Иван Касабов. Семантичен речник-минимум. Университетско издателство
"Св. Климент Охридски", библ. "Дебюти", С., 1990. 228 стр.)

Както обикновено, и сега лексикографската практика оставя зад себе си теорията. Случаят със "Семантичен речник-минимум" на Иван Касабов не е точно такъв: приложната част на книгата е изготвена след продължителна и ползотворна изследователска работа над проблемите и теорията на лексикографията и теорията за семантичен речник в частност, което е тема на кандидатската му дисертация (1987 г.). Привидното противоречие между "приложната" и "теоретичната" част в изследването е продиктувано от все още съществуващите "бели полета" в семасиологията (лингвистичната семантика — генеративна или логическа — по-общо), от отсъствието на лексикографски опит в представянето на българската лексико-семантична система и пр.

Защо точно семантичен речник-минимум? Първо, защото той съдържа основното ядро (речниковия фонд) на българския език — около 850 лексикални единици с техните значения. Това е обусловено от нуждата за определен речников модел, и то практически, който в перспектива открива възможност за радиално разширяване на лексико-семантичната система в други речници от този тип. Така изследването удовлетворява едно важно условие на съвременната семантика — да бъде генеративна. Второ, спецификата на речника идва от определението "семантичен", което в предговора (с. 5) е обяснено като "семантични принципи", по които е съставен; и че "представлява семантичен модел на езика" (с. 6).

Проблемите на семантиката са разгледани в I гл. (с. 7—24), а теорията за семантичен речник-минимум (методиката за построяването му) — във II гл. (с. 24—33), като двете глави формират теоретичната част на книгата; приложната е представена от "Тълковна част на речник-минимума" (с. 77—227) с предхождащи "Базови думи по Кент и Розанов" (с. 33—37), "Предварителни лексико-семантични полета" (с. 37—49), "Словник на речник-минимума на междинния етап" (с. 49—57) и "Лексико-семантични полета на единиците от тълковната част" (с. 59—77).

Трябва да се отбележи, че теоретически авторът е обосновал своя модел за семантичен речник-минимум доста пространно и аргументирано, като се е съобразил с най-актуалните постижения в областта на семантиката и в лексикографската практика. Освен това предложената теория-хипотеза за структурата на лексико-семантичната система е достатъчно опростена и конструктивна като методология.

Традиционното езикознание се занимава със семантиката на думата изключително като факт на номинацията на денотата, т.е. името на предмета не се отделя от смисъла като способ за представяне на този предмет. Това основно и

в известна степен преосмислено положение в лингвистичната семантика е съществено, що се отнася до "обикновените" тълковни речници. Ив. Касабов избягва кръговото тълкуване на значението на думата с помощта на друга дума и обратното — чрез създаване на определен модел за представяне на семантиката, основаващ се на естествения език като "метаезик".

Теоретичните проблеми на речника на семантичния език са обединени около следните по-важни въпроси за "словника": Първо, критериите, които определят и разграничават схващанията за понятието лексико-семантична система (ЛСС), опират до представянето на основния сегмент в тази система и границите ѝ. Краткият обзор на постановките за мястото на думата като основна единица на ЛСС (макро- и микросемантични изследвания, роля на контекста) дава възможност на автора да избере една позиция, отразяваща единството на посочените критерии. Второ, чрез разглеждането на въпроса за взаимоотношението между единиците и равнищата на ЛСС се уточнява изборът на основните термини: семантична дума (СД), лексико-семантичен вариант (ЛСВ), семантичен признак (СП) — елементи на микросемантичната структура на ЛСС на езика; лексико-семантично поле (ЛСП) — основен елемент на макроравнището със съответните интегрални и диференциални семантични признаци както при микроравнището. Трето, представянето на ЛСВ чрез лексикалното значение налага изясняването на този проблем — централен за описанието на ЛСС. Ретроспекцията на различни гледни точки към един или друг аспект на значението на думата е локализирана семасиологично (а не ономасиологично), което съсредоточава вниманието върху системно-структурния и синхронния подход при изследването на ЛСС, избягва се известна терминологична неустановеност и условност на понятия като "значение", "пряко", "преносно", "основно" значение и под. Четвърто, казаното по-горе засяга и проблема за лексико-семантичното поле. В контекста на изследвания върху тази проблематика се откриват ред основни положения, които засягат семантичната организация на речника, но или не са разработени добре, или не отговарят на методологическите изисквания в конкретния случай за построяване на речника. Такъв е например подпроблемът за единството между асоциативните, тезаурусните (йерархично-класификационните) и чисто лингвистичните полета, където интеграцията трябва да се извършва асоциативно (като метод) и на основата на единството на микро- и макроструктурата на ЛСС. По този начин може да се открият метаморфозите, които СП (от интегрални към диференциални и обратно) претърпяват при прехода на СД към ЛСП, както и мястото на "допълнителните" СП в "структурното" ЛСП. Пето, центростремителните сили на организация в речника налагат ограничаването им в едно "ядро", което чрез съответната методика да бъде отворено за нови "включвания". Трудността в изследването и тълкуването на "ядрената" ЛСС на езика идва от липсата на изградена теория по проблема, доколкото съществуващите досега работи имат описателно-статистически и емпиричен характер. Ограничаването на речника до "възможно най-пълна степен на компресия" (с. 23) (ядреният корпус на речника-минимум е

изграден от 350 единици) е наложено от следните обстоятелства: той трябва да съдържа само "необходимите и достатъчни" СД по ЛСП, да бъде "автономен", т. е. тълкуването да бъде с единиците на езика и техните значения, да бъде "представителен" за езика като цялост (и като модел на семантичната му система), да бъде "структурен" (да представя отношенията между единиците), да бъде "прагматичен" и в същото време теоретичен "отворен" модел с методика за "аранжировка" на ЛСС на езика. Шесто, въпросът за избор на метаезик, който да е достатъчно сигурен и опростен при описването на "обекта", е в пряка зависимост от реализирането на речника (и от лексикографската дейност въобще). В ролята на такъв "метаезик" естественият език съдържа "значително по-малко единици със значително по-богато съдържание от езика-обект" (с. 21).

Тези общи положения върху семантиката позволяват въвеждането на определена методика за съставяне на семантичен речник-минимум и нови изводи за характера на ЛСС. Процедурите са комплексни и синхронни и се свеждат до: 1) Определяне на базовия корпус от думи (100) според т. нар. "лист на Кент и Розанов". Това са думи-стимули, чрез които се формират асоциативни полета, и служат за радиално разширение на ЛСС върху основата на допълнителните СП по метода на свободните асоциации (вж. Приложение 1, с. 35); 2) "Налагане" на корпуса от думи-стимули върху системата на тематични таксономични речници (в случая — "Тематичен руско-български речник", С., 1961). Цел на посочената процедура е тематичното разпределение на базовите думи (вж. Приложение 2, с. 36), като в основата и тук стоят допълнителните СП, по-точно йерархично-таксономичните СП; 3) Попълване на полетата (асоциативни и тематични) с най-близките им в съдържателно отношение единици; налагане на две полета от срещуположен тип с цел изчистване, корекция и формиране на нови ЛСП, които са вече "чисто" лингвистични и които определят ЛСС в границите на отношенията между диференциалните СП на СД (вж. с. 39—47); 4) Организиране на СД от така получените ЛСП по азбучен ред в предварителния корпус-минимум на ЛСС.

Вторият цикъл от процедури е свързан с тълкуването на СД и техните ЛСВ, с разпределяне на вариантите по полета и с крайното определяне на словника. Няма да се спираме на техническата страна на тези процедури, които представляват най-отговорната и трудоемка работа по реализацията на речника, както и на "изключенията", налагани от някои ЛСВ с по-общ характер (вж. с. 74—76) — предимно адюнктиви и глаголи за действие и процес.

Как става тълкуването в окончателната азбучно-тълковна част на речника? Ето една статия:

Баща	Родител, създател
'баща ^к	Мъж по отношение на своите деца ^к
'баща ^р	Създател на клон в науката ^р
	(или в изкуството ^п)

Срещу СД **баща** е отбелязан интегралният СП ("общото значение") 'родител, създател', като изказът съставя "метаезика", който е друга фраза или изказване

срещу всеки от ЛСВ — в случая срещу 'баща^{к1}' и 'баща^{р1}'; индексите *к*, *р*, и *л* при ЛСВ отпращат към съответното ЛСП.

Казаното за "Семантичен речник-минимум" представя част от идеите, които той съдържа: дава ни "модел" и "отворена техника" за по-нататъшна лексикографска работа в тази посока, служи за изводи и нови обобщения за лексико-семантичната система на българския език. Що се отнася до прагматичната му страна, това е въпрос, който тепърва ще търси решения. Засега той ще има приложение в компютърната лингвистика и в чуждоезиковото обучение.

Владимир Шумелов